

CELÂYİRLİLER'DE KADIN VE SİYASET

WOMEN AND POLITICS IN THE JALAYIRIDS

Ensar MACİT*

Öz

Moğol idarelerinde varlıklarını devam ettiren Celâyirli kabilesinin emirleri, önemli mevkilere gelebilmek için Moğol hanedanına mensup aileler ile kız alıp kız vermek suretiyle akrabalık tesis ettiler. Bu sayede de önemli mevkilerde görev alabildiler. Kabile sürecinden devletin yıkılışına kadar "hatun" unvanıyla Celâyirli kadınlar, hem İlhanlılar hem de Celâyirli siyasetinde etkin rol oynadılar. İlhanlılar idaresinde Celâyirlilerin nüfuz kazanmasında büyük katkısı olan Bağdad Hatun'un yanı sıra 1340 yılında kurulan müstakil Celâyirliler Devleti'nin yıkılışına dek Dilşad Hatun ve Tendü Hatun da geniş yetkilere sahiplerdi. Vakıflar ve hayır işleri ile uğraşmalarının yanında siyasî, askerî ve idarî konularda da söz sahibiydiler. Hükümdarlar ve devlet adamları üzerinde büyük nüfuzları olup hükümdar seçimlerinde tahtın sahibini belirleme, taht mücadelelerinde arabuluculuk yapma gibi önemli siyasî meselelerde ön planda yer alırlardı. Belirli dönemlerde devlet idaresini tamamen üstlenen Celâyirli hatunlar, sadece merkezî yönetimde değil, aynı zamanda yerel yönetimlerde de rol alabiliyorlardı.

Anahtar Kelimeler

Celâyirliler, İlhanlılar, hatun, kadın, siyaset, Bağdad Hatun, Dilşad Hatun, Tendü Hatun.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum /Türkiye
ensar.macit@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2123-9558>.

•
Abstract

The emirs of the Jalayirid tribe, which maintained their existence under the Mongol reign, established kinship with families that were members of the Mongol dynasty in order to reach essential positions. In this way, they were able to work in important positions. The Jalayirid women who were called "khatun" from the tribal period to the collapse of the state, played an active role in both Ilkhanids and Jalayirids politics. In addition to Baghdad Khatun, who had significant contributions to Jalayirids gaining influence under the rule of Ilkhanids, Dilshad Khatun and Tendu Khatun had extensive powers until the fall of the independent Jalayirids State founded in 1340. As well as dealing with foundations and charities, they also had a say in political, military and administrative matters. They had great influence over the rulers and statesmen. Besides, they were at the forefront of critical political issues such as determining the owner of the throne in the ruler elections and mediating the throne struggles. Jalayirid khatuns, who took over the state administration completely in certain periods, could play a role not only in the central administration but also in the local administrations.

•
Keywords

Antioch, Seljukc, Gregorian, Syriac, Nestorian

GİRİŞ

Tarih boyunca kadın, toplumsal hayatta, devlet idaresinde ve siyasette önemli rol oynamıştır. Türklerdeki kadının ülke idaresindeki nüfuzu, Moğollarda da görülen bir durumdur. Bilhassa İlhanlıların son dönemleri, kadınların ülke yönetiminde oldukça etkin rol aldıkları dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Celâyirli'ler için de geçerli olmuştur. Hükümdar ailesinden olan hatunlar, hükümdar seçimlerinde etkin rol oynarlardı. Hatunların çoğu asil Türk ve Moğol ailelerine mensup ya da başka devletlerin soylu ailelerine mensuptu. Daha çok ülke içerisindeki vakıflar ve hayır kurumları ile ilgilenirlerdi. Saltanat sarayında veya kendilerine tahsis edilen saraylarda dönemin önde gelen sanatçıları, şairleri ile sanat, şiir ve eğlence meclisleri yaparlardı ve bu şekilde günlerini geçirirlerdi. Gelirleri, kendilerine ihdas olunan bazı vilayetlerin gelirleri yanı sıra dükkânlar, hamamlar gibi özel mülklerinden karşılanırdı. Bu gelirler ise kendilerince görevlendirilen memurlar tarafından toplanırdı.¹

Celâyir kabilesi, hem Cengiz Han hem de İran'da kurulmuş olan İlhanlılar idaresinde varlığını devam ettirdi ve bilhassa askerî ve siyasetî yönden önemli şahsiyetleri sayesinde Moğol yönetimlerinde kendilerine yer edinebildiler.² Siyaseten daha güçlü olmak ve devlet yönetiminde daha iyi pozisyonlarda görev alabilmek adına da Moğol hanedanı içerisinde kız alıp kız vermek suretiyle akrabalık tesis ettiler. Yapılan bu evlilikler sayesinde İlhanlı hükümdarları Celâyir kabilesinin önde gelen kabiliyetli isimlerini devlete kazandırdı. Celâyir kabilesi de İlhanlı yönetimini ele geçiren kadınları sayesinde İlhanlı yönetim kademelerinde yerlerini aldılar. Dolayısıyla bu evliliklerin yanı sıra kadınların ülke yönetimindeki kudretleri, Celâyirli'ler Devleti'nin kurulmasında önemli bir adımı teşkil edecektir.

Son kudretli İlhanlı hükümdarı olan Ebu Said Bahadır Han döneminde (1316-1335) Anadolu valisi olan Celâyirli Emir Hüseyin'in oğlu Şeyh Hasan-ı Bozorg, hükümdarın ölümünden sonra İlhanlılarda yaşanan saltanat mücadelelerinde etkin rol oynayarak, bazı şehzadeleri hükümdar ilan edebilecek bir kudrete sahip oldu. Onun çabaları sonucunda da İlhanlıların çöküşüyle 1340 yılında Bağdad'da

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 191-194; Şîrin Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran 1093, s. 122; Şîrin Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, Ankara 2015, s. 140; Bülent Yılmaz, *Celâyirli'ler (Kabile-Devlet)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002, s. 279.

² Mükrimin Halil Yınanç, "Celâyir", *İA*, III, Eskişehir 2001, s. 64; Muzaffer Ürekli, "Celâyirli'ler", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 264; Sadık Armutlu, *Sultan Ahmet Celâyir (Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1990, s. 16; Yılmaz, *Celâyirli'ler*, s. 10, 26.

müstakil bir devlet kurma başarısını gösterdi. Irak-ı Arab, Irak-ı Acem ve Azerbaycan'a sahip olan Celâyirîliler, 1431 yılına kadar hüküm sürdüler.³ Celâyirli kadınlar ise hem İlhanlılar hem de Celâyirîliler idaresinde etkin rol oynadılar.

A-İlhanlılar Siyasetinde Celâyirli Kadının Rolü

Celâyirli emirlerin İlhanlılar idaresinde etkin rol alabilmek için İlhanlı hanedanı içerisinde akrabalık tesis ettikleri ve bu sayede siyasî, idarî ve sosyal imtiyazlara sahip oldukları söylenmişti. Celâyirli kabilesinden İlhanlılar idaresinde görev alan en önemli isimlerden birisi Akbuga Noyan'dı.⁴ O, İlkan Noyan'ın oğlu olup Hülâgu Han (1256-1265) ile Batı Asya'ya gelen ve Celâyirli kabilesinde yetişen en önemli komutan ve devlet adamlarının başında geliyordu. İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın (1265-1282) ölümünden sonra şehzadeler arasındaki taht mücadelelerinde Ahmed Teküdar'ın yanında yer alarak bu sayede 682 (1283-1284) yılında "emîrül-ümerâ" tayin edildi.⁵ Argun Han'ın 683 (1284-1285) yılında Ahmed Teküdar'ı bertaraf edip İlhanlı yönetimini ele geçirmesiyle Ahmed Teküdar ile birlikte hareket ettiği için yakalanarak hapsedildi. Ancak bir süre sonra Argun Han (1284-1291) –muhtemelen Akbuga'nın Celâyirli emirler üzerindeki nüfuzunu kullanabilmek amacıyla- onu hapisten çıkardı. Ayrıca Akbuga, Argun Han'ın kızıyla evlenerek "küregen" (damat) olarak tanınmaya başladı⁶ ve Argun Han'ın dostluğunu kazandı. Böylece Argun Han, Celâyirli emirleri yanına çekerken Akbuga da bu evlilik sayesinde İlhanlı yönetiminde özel bir yere sahip oldu.⁷

Geyhatu Han zamanında (1291-1295) Akbuga'nın şöhreti daha da arttı. Onun itibarının artması, kızı Döndü (Tendü) Hatun'u, Geyhatu Han'a vermesi ile

³ Yinanç, "Celâyir", s. 64-65; Ürekli, "Celâyirîliler", s. 264-265.

⁴ Yinanç, "Celâyir", s. 64; Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 60-61.

⁵ Ebûbekr el-Kutbî el-Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys*, nşr. J. B. Van Loon, Lahey 1954, s. 6-7; Henry H. Howorth, *History of the Mongols (From the 9th to the 19th Century)*, III, London 1880, s. 285; Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 61.

⁶ Fahrüddîn Ebû Süleyman b. Tacüddîn Benâketî, *Ravzatu Evlâu'l-Elbâb fî Mârifeti't-Tevârih ve'l-Ensâb*, nşr. Câ'fer Şî'âr, Tahran 1348, s. 447.

⁷ J. B. Van Loon, *Târîh-i Shaikh Uwais (History of Shaikh Uwais)*, Lahey 1954, s. 7 (Yazar, Argun Han'ın bu kızının adını "Olcatay" olarak vermiş ve Akbuga'nın ölümünden sonra oğlu Hüseyin Küregen'in babasının eşi ile evlendiğini söylemiştir.); Patrick Wing de Van Loon ile aynı bilgileri vermiştir. Bkz. Patrick Wing, *The Jalayirids (Dynastic State Formation in the Mongol Middle East)*, Edinburgh 2016, s. 6; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 7; Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 61. (Yazar, Hüseyin Küregen'in Müslüman olduğunu dikkate alarak onun üvey annesi ile evlendiği bilgisini ihtiyatlı görmüş ve şayet böyle bir evlilik varsa bu hatunun Argun Han'ın diğer bir kızı olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur ki, bizce de bu yaklaşım daha doğrudur.)

alakalıdır.⁸ Bu evlilik sayesinde o, 691 (1291-1292) senesinde Han tarafından “emîrül-ümerâ” makamına tayin edilip tüm İlhanlı ordularının başkomutanlığına getirildi.⁹

Akbuga'nın oğlu olan Emir Hüseyin de Argun Han'ın kızı, dolayısıyla da Gazan Han'ın kız kardeşi olan Olcatay Hatun ile evlilik yaparak babası gibi “küregen” lakabını aldı.¹⁰ Bu sayede o da İlhanlı yönetiminde kendine yer edinebildi. Nitekim o, bu evlilik ile Horasan'a atanan şehzade Olcaytu'nun atabeği oldu.¹¹ Atabeğliği sayesinde Gazan Han'dan (1295-1304) sonra İlhanlılar tahtına çıkan Olcaytu zamanında da (1304-1316) itibarını korudu. Olcaytu Han, Emir Hüseyin'e ulus beyi sıfatı ile tüm İlhanlı İncularının yönetimini verdi.¹² Bu itibarla o, Tebriz'de babası Akbuga'nın ikamet ettiği Akbuga Sarayı'na yerleşti ve kendine tefviz olunan devlet işlerini buradan idare etti. Hükümdar nezdinde büyük bir itibara sahip olduğundan, Olcaytu Han Tebriz'e geldiği zamanlarda kız kardeşinden de ötürü Emir Hüseyin'in hanesinde misafir oluyordu. Dahası, Olcaytu Han'ın Tebriz'de olmadığı zamanlarda şehre gelen elçileri Emir Hüseyin kendi sarayında karşılıyor, Olcaytu Han adına çıkan tüm yarlıklarda diğer önemli emirlerin yanı sıra onun da mührü bulunuyordu.¹³ 713 (1313-1314) yılına

⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani, Ankara 2013, s. 176; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 377; Kansu Ekici, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2012, s. 140.

⁹ J. B. Van Loon, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 7; Muhammed Seyyid Burhâneddîn Hândşâh Belhî Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, V, nşr. Abbâs Pervîz, Tahran 1339, s. 367; Ğiyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseyinî Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, III, nşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Tahran 1362, s. 135; Yahya b. Abdullatîf Kazvîni, *Lübbü't-Tevârih*, İntişârât-ı Bunyâd ü Gûyâ, Tahran 1363, s. 257; Nazmi-zâde Murteza, *Gülşen-i Hulefâ*, haz. Mehmet Karataş, Ankara 2014, s. 143; Abbaskuli Bakıxanov, *Gülüstan-i İrem*, Bakı 1951, s. 88; Clement Huart, *Histoire de Bagdad*, Paris 1901, s. 12; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târîh-i Moğul ez Hamle-i Çengîz tâ Teşkil-i Devlet-i Teymûrî*, Müessesese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1388, s. 247; Bertold Spuler, *Târîh-i Moğul der İrân*, Frs trc. Mahmûd Mîr Âfitâb), İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1392, s. 92; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011, s. 100; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I, İstanbul 1999, s. 312.

¹⁰ el-Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys*, s. 146; Nazmi-zâde Murteza, *Gülşen-i Hulefâ*, s. 143; Bakıxanov, *Gülüstan-i İrem*, s. 88; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 654; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 9; Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I/1969, Ankara 1970, s. 18; Muhammed Kazvîni, “Hâfız u Sultân Ahmed Celâyir”, *Mecelle-i Yâdigâr*, 1/1, Tahran 1323, s. 11.

¹¹ el-Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys*, s. 146.

¹² Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, I, s. 73; Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 73.

¹³ Ebu'l-Kâsim Abdullâh b. Muhammed el-Kâşânî, *Târîh-i Olcâyitû*, nşr. Mehîn Hambly, Tahran 1348, s. 83, 121, 175; Muhammed b. Alî b. Muhammed Şabânkâreî, *Mecmau'l-Ensâb*, nşr. Mîr Hâşim-i Muhaddis, Müessesese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1362, s. 270; Âştîyânî, *Târîh-i Moğul*, s. 308; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, I, s. 18; Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 73.

gelindiğinde İlhanlılar idaresinde itibarı daha da arttı. Kızı Suyurgatmış Hatun'u, Olcaytu Han'ın nikâhuna vermesi üzerine kendisine Arran ve Şirvan vilayetlerinin idareleri tahsis edildi.¹⁴

Celâyirli Emir Hüseyin'in 722 (1322) yılında ölümünü müteakip oğlu Şeyh Hasan-ı Bozorg da İlhanlı yönetiminde önemli bir yer tutmaya başladı. Nitekim Şeyh Hasan, babasının ölümünden sonra onun yerini aldı ve Ebu Said'in güvenini kazandı. Böylece babasının hâkim olduğu bölgeler onun idaresine verildi.¹⁵ Babasının ölümünden bir yıl sonra 723 (1323) yılında da İlhanlı beylerbeyi olan Emir Çoban'ın kızı Bağdad Hatun ile evlenerek İlhanlı yönetimiyle daha güçlü bir bağ kurdu.¹⁶

Şeyh Hasan-ı Bozorg zamanında da (1335-1355) İlhanlılar ile evlilik yoluyla akrabalık tesis edildi. Ancak bu evlilik her iki tarafın da isteği doğrultusunda yapılan bir evlilik olmayıp tek taraflı istek üzere, zoraki bir evlilik olacaktı. Şöyle ki, Ebu Said, Bağdad Hatun'un Şeyh Hasan'la evli olduğunu bilmesine rağmen ona âşık oldu. Bu aşk yüzünden zamanla devlet işlerinden elini çekti ve zamanının büyük kısmını Bağdad Hatun'a şiir yazmakla geçirmeye başladı. Çok sevdiği Bağdad Hatun'u elde edebileceğinden de şüphe etmiyordu. Nitekim Cengiz Han yasasına göre şayet bir kadın evli dahi olsa, hükümdar tarafından beğenilip istenirse, kocası onu boşamak ve hükümdara göndermek zorundaydı. Böyle bir uygulamanın varlığından haberdar olan Ebu Said, bu kozu kullanarak Emir Çoban'a izdivaç konusunu ilettiler ancak olumlu bir netice elde edemedi. Esasında Emir Çoban bu durumun geçici bir heves olduğunu ve zamanla konunun kapanacağını düşünüyordu. Ancak bu defa Ebu Said tamamen devlet işlerinden el çekip Bağdad Hatun aşkıyla yaşamaya başladı. Emir Çoban, bir yandan Ebu Said'in Bağdad Hatun'u unutmaması için onu Bağdad'a götürürken, diğer yandan da

¹⁴ Benâketî, *Ravzatu Evlâu'l-Elbâb*, s. 473; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, V, s. 468; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 9.

¹⁵ Yılmaz, *Celâyirli*, s. 82.

¹⁶ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2015, s. 224; Şihâbüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdü'r-Reşîd el-Hâfî Hâfiz-i Ebrû, *Zeyl-i Câmîi't-Tevârîh-i Reşîdî*, nşr. Hânabâ Beyânî, Tahran 1317, s. 117; Kemaluddîn Abdurrezzâk Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn ve Mecmau'l-Bahreyn*, I, nşr. Abdülhuseyn Nevâî, Tahran 1372, s. 92; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, V, s. 507; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 209; Kazvîni, *Lübbü't-Tevârîh*, s. 242; Joseph Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Garbî Tatarların Târîh-i Umûmîsi*, VI, trc. Hüseyin Câhid Yalçın, İstanbul 1924, s. 66; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 605; Huart, *Histoire de Bağdad*, s. 10; Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, III, Cambridge 1928, s. 171; Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 335; Spuler, *İran Moğolları*, s. 138; Kâsım Çanî, *Târîh-i Asr-ı Hâfiz*, Tahran 1383, s. 78; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, s. 134; Enver Konukçu, "Bağdat Hatun", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 444.

Bağdad Hatun ve Şeyh Hasan'ı da Ebu Said'den uzak tutabilmek için onları Karabağ'a gönderdi. Emir Çoban'ın bu durumunu fırsat bilen ve onun İlhanlı yönetimindeki konumunu çekemeyen emirler de harekete geçti. Ebu Said'in Emir Çoban'a incinmesini ve ona karşı doğan nefretini fırsata çeviren devlet ricali, hem Emir Çoban hem de oğlu Dımaşk Hâce hakkında karalama siyaseti başlattılar. Emir Çoban'ın Horasan'da çıkan karışıklıkları ortadan kaldırmak için bölgede bulunduğu esnada Dımaşk Hâce, Ebu Said'in haremindeki kadınlarla olan gizli ilişkisi bahane edilerek öldürüldü. Bağdad Hatun'a sahip olmak isteyen Ebu Said daha da ileriye giderek Emir Çoban'ın öldürülmesi için bir ordu gönderdi. Herat hâkimi Gıyâseddîn Kert'e sığınan Emir Çoban 728 (1327-1328) yılında Ebu Said'in emriyle öldürüldü.¹⁷

Bağdad Hatun'u elde edebilmesi için kendisine engel teşkil eden Emir Çoban'ın öldürülmesiyle Ebu Said bu defa Şeyh Hasan'ın eşinden boşanması meselesi üzerine yoğunlaştı. Bu iş için dönemin en çok itibar edilen kadısı Kadı Mübarek Şah'ı görevlendirdi. Kadı, Şeyh Hasan'ın yanına giderek Ebu Said'in niyetinden bahisle emre itaat etmemesini söyledi. Çaresiz kalan Şeyh Hasan, Bağdad Hatun'dan boşanmayı zoraki kabul etti. İslâm hukukuna göre bekleme süresi geçtikten sonra debdebeli bir düğün ile Ebu Said Bağdad Hatun ile evlendi ve ona "hüdâvendigâr" unvanını verdi.¹⁸

Güzel olduğu kadar zeki de olan Bağdad Hatun'un bu evliliği, hem Ebu Said nezdinde hem de İlhanlı yönetiminde büyük bir nüfuz kazanmasına sebebiyet verdi. Devlet yönetimi artık tamamen onun kontrolüne geçti. Öyle ki, devletin her

¹⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 222-224; Ebrû, *Zeyl-i Câmîi't-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 117-134; Fasîh Ahmed b. Celâleddîn Muhammed Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, III, nşr. Mahmûd Ferruh, Meşhed 1239; s. 37-38; Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn*, I, s. 92-110; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, V, s. 507-523; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 209-213; Kazvînî, *Lübbü't-Tevârîh*, s. 242; Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların Tarihi*, VI, s. 66-70; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 605-611; Huart, *Histoire de Bagdad*, s. 10; Spuler, *İran Moğolları*, s. 138-141; Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 335-338; Ğanî, *Târîh-i Asr-ı Hâfız*, s. 78-83; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 13-15; Konukçu, "Bağdat Hatun", s. 444.

¹⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 224; Ebrû, *Zeyl-i Câmîi't-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 139-140; Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn*, I, s. 116; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, V, s. 526-527; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 215; Kazvînî, *Lübbü't-Tevârîh*, s. 242; Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların Tarihi*, VI, s. 70-71; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 611; Spuler, *İran Moğolları*, s. 142; Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 338; John Andrew Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-khans", *The Cambridge History of Iran*, V, Cambridge 1968, s. 411; Ğanî, *Târîh-i Asr-ı Hâfız*, s. 87; R. M. Savory, "Baghdad Khatun", *EP*, I, Leiden 1986, s. 908; Konukçu, "Bağdat Hatun", s. 444; Rağd Abdülkerim Ahmed en-Neccâr, *el-İrâk fi'l-Ahdî'l-Celâirî 740-814 h./ 1339-1411 m. (Dirâset fi'l-Evdâi's-Siyâse)*, Musul 1434h./2013m., s. 36; Bruno de Nicola, *Women in Mongol Iran (The Khatuns, 1206-1335)*, Edinburgh 2017, s. 101; Nilgün Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara 2011, s. 563.

bir tarafına yarlıklar gönderiyor ve dağılan Çobanlı ailesini kendi etrafında yeniden topluyor, devlet kademelerinde onlara alan açıyordu.¹⁹ Bağdad Hatun'un bu kudreti, eski eşi olan Şeyh Hasan'ın da İlhanlılar yönetiminde yer alması ve Ebu Said'in nazarında itibar edilir bir emir olmasını sağladı. Bağdad Hatun'un da tesiriyle eşinden boşanması karşılığında Ebu Said, Şeyh Hasan'a Azerbaycan, Arran, Muğan ve Şirvan'ın idarelerini verdi.²⁰ Dolayısıyla her ne kadar eşini boşamak zorunda kalsa da kazandığı itibar sayesinde bağımsız bir Celâyirli Devleti'nin kurulması için önemli bir fırsat yakaladı.

Belirli bir dönem Çobanlı ailesinin nüfuzu altında kalan Ebu Said bundan sonra da devletin, maşuku olduğu Bağdad Hatun tarafından yönetilmesine katlanmak zorunda kaldı. Bu durumu hazmedemeyen emir ve beyler Bağdad Hatun ve onun sayesinde itibarı yükselen Şeyh Hasan hakkında bir dedikodu ortaya attılar. 731 (1330-1331) senesinde Şeyh Hasan'ın Bağdad Hatun ile gizli den gizliye mektuplaştığı şayiası yayıldı. Bu olay Ebu Said tarafından duyulunca o, olayın aslını araştırmadan Şeyh Hasan'ın öldürülmesi emrini verdi. Ancak halası olan Şeyh Hasan'ın annesi Olcatay Hatun, huzuruna gelerek oğlu için şefaatchi oldu. Halasını kıramayan Ebu Said, Şeyh Hasan'ı öldürmese de annesi ile birlikte Kemah Kalesi'ne sürdü. Öte yandan çok sevdiği Bağdad Hatun'a olan sevgi ve saygısını da yitirdi. Ancak bu olayın bir iftiradan ibaret olduğu haberi bir yıl sonra ortaya çıkınca iftiracılar Ebu Said tarafından öldürüldüğü gibi Bağdad Hatun'un da itibarı iade edildi. Şeyh Hasan'ın da suçsuzluğu ortaya çıkınca Tebriz'e çağrıldı ve Anadolu'nun genel valisi görevine getirildi. Şeyh Hasan, Ebu Said'in ölümüne kadar İlhanlılar idaresinde görev yaptı.²¹

¹⁹ Şabânkâreî, *Mecmau'l-Ensâb*, s. 285; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 224; Ebrû, *Zeyl-i Câmîiü't-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 140; Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn*, I, s. 117; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, V, s. 527; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 215; Kazvînî, *Lübbü't-Tevârîh*, s. 243; Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların Tarihi*, VI, s. 71; Beyânî, *Moğol Dönemi İnan'ında Kadın*, s. 134; Cem Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004, s. 97; Nicola, *Women in Mongol Iran*, s. 101.

²⁰ Muhammed b. Hindûşâh Nahcevanî, *Düstûru'l-Kâtib fi Tâyi'ni'l-Merâtib*, II, nşr. Abdülkerim Ali Oğlu Alizâde, Moskova 1976, s. 50; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 15; Yılmaz, *Celâyirli*, s. 87; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları*, s. 98.

²¹ Ebrû, *Zeyl-i Câmîiü't-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 142-143; Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn*, I, s. 126-127; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, V, s. 532; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 214-215; Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların Tarihi*, VI, s. 71-72; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 623; Spuler, *İnan Moğolları*, s. 143; Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 344; Boyle, "Dynastic and Political History", s. 412; Savory, "Baghdad Khatun", s. 908; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 15; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", I, s. 92-93; Nicola, *Women in Mongol Iran*, s. 101-102; Konukçu, "Bağdat Hatun", s. 444; Abdülkadir Yuvalı, "Hasan-ı Büzürg", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 311; Wing, *The Jalayirids*, s. 70; Dalakesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", s. 564.

İtibarını yeniden kazanan Bağdad Hatun, farklı çevrelerin de desteğini kazanmak istemiştir. Siyaseten elini güçlendirebilmek için sûfi şeyhlerle de bağ kurmayı ihmal etmedi. Bu minvalde Erdebil'de önemli dinî bir güç olan Şeyh Safiyyüddîn Erdebilî²² ile olan bağı önemlidir. Eşi Ebu Said'in, Şeyh Safiyyüddîn Erdebilî ile olan bir mülakatına o da katıldı.²³ Bu katılım büyük ihtimalle Bağdad Hatun'un politik bir ziyaretinden ibaretti.

Bağdad Hatun'un Şeyh Hasan ile mektuplaşması meselesinden aklanmış olduğu daha önce söylenmişti. Ne var ki, devlet idaresindeki nüfuzunu etkin olarak kullanmasından ötürü muhalif seslerin çoğalması, adının geçtiği meseleler yüzünden fazlaca insanın ölmesi ve ülkede onun idaresinden kaynaklı çıkan karışıklıklar yüzünden Bağdad Hatun, Ebu Said'in gözünden düştü. Evliliklerinin üzerinden henüz iki yıl geçmesine rağmen Ebu Said bu defa Dımaşk Hâce'nin kızı olan Dilşad Hatun ile evlendi ve devlet idaresini tamamen Bağdad Hatun ve vezirine bıraktı.²⁴ Dilşad Hatun ile evliliğinden kısa bir süre sonra da 736 (1335-1336) senesinde öldü.²⁵ İbn Battûta ve onu kaynak gösteren bazı araştırmacılar, Ebu Said'in Dilşad Hatun ile evliliğinden ötürü Bağdad Hatun'un kıskançlık krizine

²² Erdebil'de doğan Şeyh Safiyyüddîn Erdebilî'nin (1252-1334) soyu, yedinci imam olan Musa vasıtasıyla Hz. Ali'ye dayandırılmıştır. 25 yaşındayken Gilan'da bulunan Şeyh Zâhid'e intisap etmiş ve tarikat reisi olarak ona halef olmuştur. Safeviyye tarikatının pîri kabul edilir. Daha geniş bilgi için bkz. Franz Babinger, "Safiyyeddin", *İA*, X, Eskişehir 2001, s. 64-65; Reşat Öngören, Safiyyüddîn-i Erdebilî, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 476-478; Serap Şah, *Safvetü's-Safa'da Safiyyüddîn-i Erdebilî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, C.I, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

²³ İbn Bezzâz, *Safvatu's-Safâ*, nşr. Gulâ-mirzâ Tabâtabâî Mecc, Dânişgâh-ı Azâdî İslâmî, Tebriz 1373, s. 912; Nicola, *Women in Mongol Iran*, s. 196; *Safvatu's-Safâ'da Bağdad Hatun ile ilgili ilginç bir hikâyeden bahsedilir. Hikâyeye göre Bağdad Hatun, Şeyh'i bir anlamda denemek isteyerek erkeğe benzeyen iki kızı emirzâde kılığıyla Şeyh'e selam vermek üzere onun huzuruna gönderdi. Kapıya geldiklerinde Şeyh'in elini öpmek istediler. Ancak Şeyh "abdest, abdest" diyerek elini öpmelerine izin vermedi ve oradan kalkarak başka bir eve gitti. Onlar yeniden izin istedikleri zaman Şeyh, namahremle görüşmenin doğru olmadığını söyleyip tekrar onların isteklerini reddetti. Kızlarla "Bağdad Hatun'a selam söyleyin, size de dua etti" diye haber gönderdi ve kızlar da geri döndü. Bkz. İbn Bezzâz, *Safvatu's-Safâ*, s. 792; Şah, *Safvetü's-Safa'da Safiyyüddîn-i Erdebilî'nin Hayatı*, s. 21-22.*

²⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 224; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 219; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 623; Abbâs el-Azzâvî, *Târîhu'l-İrâk Beynel İhtilâleyin*, II, Bağdat 1936, s. 27-28; Savory, "Baghdad Khatun", s. 908; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 16; Konukçu, "Bağdat Hatun", s. 444.

²⁵ el-Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys*, s. 158; Ebrû, *Zeyl-i Câmîü't-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 143-144; Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn*, I, s. 130-131; Fasîh Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, III, s. 46; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, V, s. 534; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 219; Kâdî Ahmed Gaffârî Kazvîni, *Târîh-i Cihân-ârâ*, nşr. Mücteba Mînovî, Tahran 1343, s. 214; Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların Tarihi*, VI, s. 72-73; Browne, *A Literary History of Persia*, s. 171; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-khans", s. 412.

girdiğini, ayrıca babası Emir Çoban ve kardeşlerinin intikamını almak için Ebu Said'i zehirlediğini kaydetmişlerdir.²⁶

Bağdad Hatun'un Ebu Said'in ölümünden sonra da ülke yönetimini elinde tutma hırsı, Arpa Han'ın ona karşı muhalefetine sebep oldu. Devlet idaresinin Bağdad Hatun'un tekelinde olması ve tahta çıkan ilhanı tanımaması hem Arpa Han hem de devlet ricali tarafından kabul edilebilir bir durum değildi. Böyle bir ortamda o, mezkûr çevrelerce Ebu Said'i zehirlemek ve Özbek Han ile gizlice mektuplaşmak suretiyle Arpa Han'ı ortadan kaldırmakla suçlandı. Tüm bu amiller üzerine Arpa Han onun öldürülmesi emrini verdi. Böylece o, 736 (1336) senesi saray görevlilerinden olan Hâce Lû'lû adlı mülazım tarafından hamamda sopa ile dövülerek feci bir şekilde öldürüldü. Üzerinde mahrem yerlerini örten bir kumaş parçası dışında bir şey olmayıp bu halde cesedi birkaç gün teşhir edildi.²⁷

Bağdad Hatun'un siyâsî nüfuzu, Şeyh Hasan'ın İlhanlılar idaresinde yer edinmesini ve güçlenmesini sağlamıştır. Öyle ki, Ebu Said döneminde elde ettiği nüfuz, Ebu Said'in ölümünden sonra da gün geçtikçe artacaktı. İlhanlı şehzadeleri arasındaki taht mücadelelerine müdahil olup şehzadelerden kendi desteklediği ismi ilhan ettiği gibi Çobanlı Küçük Şeyh Hasan'la da mücadeleler yaparak 1340 senesinde Bağdad'da bağımsız bir devlet kuracaktı. Dolayısıyla Şeyh Hasan'ın İlhanlılar idaresinde nüfuz sahibi olmasının ve 1340 yılına gelindiğinde de onun bağımsız bir devlet kurabilmesinin temelinde Bağdad Hatun'un tesiri, gözden kaçırılmaması gereken önemli bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ebu Said'in ölümünden sonra İlhanlı yönetimini yönlendirmeye başlayan Şeyh Hasan, Şehzade Muhammed'i Tebriz'de ilhan ilan ettikten sonra Ebu Said'in ikinci eşi ve son gözde mahubesi olan Dilşad Hatun'u nikâhına aldı.²⁸ Böylece o,

²⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 224; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 624; Spuler, *İran Moğolları*, s. 143; Âştiyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 345; Savory, "Baghdad Khatun", s. 908; en-Neccâr, *el-İrâk fi'l-Ahdî'l-Celâiri*, s. 37.

²⁷ Şabânkârî, *Mecmau'l-Ensâb*, s. 295-296; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 224-225; el-Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys*, s. 158; Ebrû, *Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 146; Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn*, I, s. 154; Takiyuddîn Ahmed b. Alî el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk li Mârifet-i Düvelu'l-Mulûk*, III, nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut 1997, s. 209; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, V, s. 535; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 222; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 634-635; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 16; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, s. 135; Konukçu, "Bağdat Hatun", s. 444; Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", s. 564-565.

²⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 225; Mahmûd Kutbî, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1364, s. 157; Ebrû, *Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 153-154; Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn*, I, s. 163; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, V, s. 542; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 226; Gaffârî Kazvîni, *Târîh-i Cihân-ârâ*, s. 215; Kazvîni, *Lübbü't-Tevârih*, s. 247; Nazmi-zâde Murteza, *Gülşen-i Hulefâ*, s. 143; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 638; Spuler, *İran Moğolları*, s. 275; Âştiyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 353; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-khans", s. 414; Bahriye Üçok,

daha önce eşi Bağdad Hatun'u bir anlamda zorla nikâhına almış olan Ebu Said'den intikamını almış oldu. Ancak onun Dilşad Hatun'u nikâhına almasının yanında bir amacı daha vardı ki, bu, Ebu Said'den hamile olan Dilşad Hatun'la evlenerek ondan doğabilecek bir erkek çocuk ihtimali üzerinden İlhanlı idaresindeki yerini sağlama almak ve diğer emirlere karşı üstünlük sağlayabilmektir.²⁹

B- Celâyirli'lerde Siyasetinde Kadının Rolü

Celâyir ailesinden olan kadınların İlhanlı yönetimindeki siyasî nüfuzları, Celâyirli'lerde Devleti'nin tekâmülü devrinde de devam etti. Bu süreçteki devlet idaresinde aktif rol alan ilk isim Dilşad Hatun olmuştur. Bağdad Hatun'un Ebu Said üzerindeki nüfuzuna karşın Dilşad Hatun'un da Şeyh Hasan ve ümera üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Yeri geldiğinde tek başına kararlar alabiliyor, emir ve beylerin almış olduğu kararları bozabiliyordu. Nitekim Çobanlı Melik Eşref'in Celâyirli'leri ortadan kaldırmak ve Bağdad ve Irak-ı Arab'ı ele geçirmek niyetiyle Bağdad'a yürüdüğü esnada Şeyh Hasan, Bağdad'dan kaçarak Kemah Kalesi'ne gitmeyi uygun görmesine mukabil Dilşad Hatun bu kararın karşısında durdu. Hâce Mercân Kara Hasan ve Cemâleddîn Mâmâk gibi emirleri de kendi yanına çeken Dilşad Hatun, Şeyh Hasan'ın şehri terk etmesine mani olup Bağdad şehirini tahkim ettirdi ve Melik Eşref'e karşı şehri savunma kararı aldı. Dahası, Melik Eşref'in yenilgiye uğratılmasından sonra Bağdad emirleri Melik Eşref'in ordusunu takip etmek istedilerse de Dilşad Hatun buna mani oldu. Böylece zafer Celâyirli'lerin oldu ve Dilşad Hatun'un gayretleri ve isabetli kararları ile devlet, yıkılma tehlikesini bertaraf etmiş oldu.³⁰

Bağdad Hatun gibi oldukça güzel ve zeki olan Dilşad Hatun, Şeyh Hasan hükümeti döneminde gerek özel hayatıyla gerekse siyasî yaşantısıyla döneme damga vurdu. Şeyh Hasan irili ufaklı savaşlarla meşgul olurken Dilşad Hatun, dâhili işlerle ilgileniyor ve devlet işlerini üstleniyordu. Emirler ve vezirler devlet işlerinde kendisine danışıyor. Savaşlarda söz sahibi olmasının yanı sıra hazarda hayır işleriyle meşgul oluyordu. O, Bağdad'ın imarında önemli roller aldı ve

İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar, Ankara 1965, s. 137; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 20; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, s. 135-136; V. Minorovsky, "Üveys", *İA*, XIII, Eskişehir 2001, s. 133; Yuvalı, "Hasan-ı Büzürg", s. 312.

²⁹ Âştiyânî, *Târîh-i Moğul*, s. 353; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 20; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, s. 135; Yılmaz, *Celâyirli'ler*, s. 95.

³⁰ Ebrû, *Zeyl-i Câmîü't-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 178-179; Zeyneddîn b. Hamdullah Müstevfi Kazvîni, *Zeyl-i Târîh-i Güzide*, nşr. İrec Afşâr, Tahran 1372, s. 42-43; Fasîh Hâfi, *Mücmel-i Fasîhi*, III, s. 74; Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn*, I, s. 250-251; Mirhând, *Ravzatu's-Safâ*, V, s. 561; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 650-651; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 30-31; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, s. 136; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları*, s. 183-184.

şehirde çok sayıda eser yaptırdı. Bilhassa şiir, edebiyat ve sanata düşkün olmasından ötürü boş vakitlerini şair, edip ve sanatkârların meclislerine ve sohbetlerine katılarak geçirirdi.³¹ Maiyetindeki şairler içerisinde en önemli isim Hâce Selmân-ı Sâvecî idi. Dilşad Hatun, Hâce Selmân'a, Zahîr-i Fâryâbî'nin³² kasidelerine nazireler yazdırır ve buna mukabil kendisine câzeler verirdi.³³ Dilşad Hatun, en büyük oğlu olan ve hanedanın göz nuru olarak bilinen Şeyh Üveys'in şiir ve güzel sanatlarda eğitimi için Hâce Selmân'ın emrine verdi.³⁴ Celâyirîliler Devleti'ne bir dönem damgasını vuran Dilşad Hatun, 755 (1354-1355) yılında, eşi Şeyh Hasan'ın ölümünden iki yıl önce, öldü.³⁵

Celâyirîlilere en ihtişamlı devri yaşatan Şeyh Üveys (756-776/1355-1374), başarılı siyaseti sayesinde Muzafferîler hanedanı içerisinde yaşanan saltanat kavgalarından faydalanarak siyasî menfaatler elde etmeyi başardı. Saltanatı elde etmek isteyen namzedlerin, Şeyh Üveys'in desteğini kazanmak için kız kardeşine³⁶ talip olmaları, Şeyh Üveys'in Muzafferîlerin iç işlerine müdahil olmasını sağlayacaktı. Şöyle ki, Muzafferîler tahtını ele geçirmek isteyen Şah Şucâ ve Şah Mahmud kardeşler, Şeyh Üveys'in kız kardeşine talip olup her ikisi de elçilik heyeti gönderdi. Şah Mahmud, zeki ve bilge olan veziri Hâce Tâceddîn Mûşirî'yi bu işle vazifelendirdi. Hâce Tâceddîn Mûşirî, Şah Mahmud'un ağzından Şeyh Üveys'e mektup yazarak kendisinin Sultan'a tâbi olduğunu, desteklenmesi halinde Irak-ı Acem, Fars ve Şiraz'ı Şeyh Üveys adına fethedeceğini ve kendi bölgelerinin temliknâmesini göndereceğini bildirdi. Ardından Tebriz'e gelerek Şeyh Üveys'in huzuruna çıkıp Şah Şucâ'nın hem Sultan'ın kızına hem de ülkesine göz diktiğini,

³¹ Devletşah Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ (Şair Tezkireleri)*, çev. Necati Lugal, İstanbul 2011, s. 339-340; Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 355-356; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 31-32; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, s. 136; Minorsky, "Üveys", s. 133; Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 121.

³² Belh şehri yakınlarındaki Fâryâb (bugünkü Devletâbâd) şehrinde 551 (1156-1157) yılı civarında doğdu. Şiirlerinde daha çok "Zahîr" mahlasını kullanan Fâryâbî, Arap edebiyatı, felsefe, matematik ve astronomi öğrenimi gördü. Fakat o, daha çok şiirleri ve kasideleri ile tanındı. Daha geniş bilgi için bkz. Devletşah Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, s. 168-173; M. Nazif Şahinoğlu, "Zahîr-i Fâryâbî", *İA*, XIII, Eskişehir 2001, s. 451-455; Mehmet Atalay, "Zahîr-i Fâryâbî", *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 87-88.

³³ Devletşah Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, s. 338.

³⁴ Devletşah Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, s. 334.

³⁵ Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 355; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 32; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, s. 137; Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 121.

³⁶ Semerkandî, Mîrhând ve Hândmîr, bu hatunun Şeyh Üveys'in kızı olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırma eserler de bundan hareketle aynı görüşü savunmuşlardır. Ancak Bülent Yılmaz, bu hatunun Şeyh Üveys'in kızı değil, kız kardeşi olduğu bilgisinin daha doğru olacağını savunmuştur. İbn Haldun'u kaynak olarak gösterdiği, Şah Mahmud'un ölümünden sonra Şah Şucâ'nın, Şeyh Üveys'in kız kardeşini kendi oğlu Zeynel Abidin'in nikâhına geçirdiği bilgisinden hareketle bu iddiasını kuvvetlendirmiştir. Bkz. Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 139-140.

Şah Mahmud'un her daim Şeyh Üveys'in hizmetinde olduğunu, şayet yardım edilirse Fars, Yezd, Kirman ve Eberkuh'un onun adına alınacağını söyledi. Yine tüm Irak beldelerinin Celâyirli hatundan doğacak şehzadeye bırakılacağını, Şah Muzaffer'in kızı ve dolayısıyla Şah Yahya ve Şah Mansur'un kız kardeşinin Sultan için istenerek nikâhına verileceğini ve bu vesileyle onların da tâbi olacağını bildirdi.³⁷ Hâsılı, şayet yardım edilirse Şah Mahmud, Celâyirli hâkimiyetini tanımış olacaktı.

Şeyh Üveys, devlet ricali ile her iki kardeşin mektup ve elçilerini değerlendirdikten sonra Şah Mahmud'a meyl etti. Mektubunda Şeyh Üveys için "kardeşim" hitabı ve siyaseten kendisiyle Sultan'ı eşdeğer bir mevkiye konumlandırması, Şah Şucâ'nın olumsuz yanıt almasında önemli bir etken oldu. Oysa Şah Mahmud, Şeyh Üveys'in bendesi olduğunu söylüyor ve yapacağı her türlü faaliyeti sultan adına yapacağı vaadinde bulunuyordu. Tüm bunlardan hareketle Şeyh Üveys, Şah Şucâ'nın elçisine, kardeşe değil köle ve hizmetkâra kız verebileceğini söyleyip eli boş gönderdi. Neticede 771 (1369-1370) yılında Şeyh Üveys'in kız kardeşi, büyük bir törenle İsfahan'a gönderildi. İsfahan'da da büyük bir düğün merasimi ile Şah Mahmud evlendi.³⁸ Bu evlilik sayesinde Şah Mahmud, Şah Şucâ'dan bağımsız bir idâre kurarken Şeyh Üveys de onu kendisine metbu bir bey olarak bağlamış oluyordu. Nitekim Şah Mahmud, 776 (1374-1375) yılındaki ölümüne kadar Celâyirli'lere bağlı kaldı.³⁹

Celâyirli'lere sadece merkezî yönetimlerde değil aynı zamanda yerel yönetimlerde de kadın, siyasette rol oynuyordu. Belirli bir bölgenin veya bir şehrin idaresinde bulunan hâkimlerin hatunları da bölge veya şehrin idaresini üstlenebiliyor, saldırılara karşı askerî vazifelerde bulunuyorlardı. Nitekim Şah Şucâ'nın Tebriz merkezli Azerbaycan'ı ele geçirmek niyetiyle Sultaniye'ye geldiği esnada şehrin hâkimi olan Saru Adil, Sultan Hüseyin'in yanına, Tebriz'e gitmiş ve Sultaniye'nin idaresine de eşi Hacı Nevrûz Hatun'u bırakmıştı. Şah Şucâ, şehri savaşa ele geçirmek istedi. Fakat Nevrûz Hatun, ona haber göndererek "Ben evinde oturan bir kadınam. Padişahların gururu vardır. Eğer şehri bu şekilde

³⁷ Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn*, I, s. 417-420; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, IV, s. 533-534; Ğiyâseddin b. Humâmeddin el-Hüseyinî Hândmîr, *Düsturu'l-Vüzerâ*, nşr. Saîd Nefîsî, Tahran 1317; s. 253-254; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 303-304; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 698; Ğanî, *Târîh-i Asr-ı Hâfîz*, s. 277-280; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 44-46.

³⁸ Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn*, I, s. 420-423; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, IV, s. 534-535; Hândmîr, *Düsturu'l-Vüzerâ*, s. 254-255; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 304; Kazvînî, *Lübbü't-Tevârîh*, s. 275; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 698; Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 458; Ğanî, *Târîh-i Asr-ı Hâfîz*, s. 280-281; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 46.

³⁹ Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 458; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 46; Yılmaz, *Celâyirli'lere*, s. 142-143.

fethederseniz bu sizin için övünülecek bir davranış olmaz. Şayet fethedemezseniz bir kadına karşı aldığınız mağlubiyet nedeni ile gururunuz ve etrafınızda itibarınız kalmaz” dedi. Nevruz Hatun’un bu sözleri etkili oldu ve Şah Şucâ, Sultaniye’den ayrılarak Tebriz’e yöneldi.⁴⁰

Sultan Hüseyin zamanında devletlerarası düşmanlıkların son bulmasında siyasî evlilikler önemli rol oynamıştır. Celâyirli ve Muzafferîler arasındaki uzun süren mücadelelerin sonunda Şah Şucâ, Şeyh Üveys’in kızı olan Dilşad Hatun’u, oğlu Zeynel Abidin’e istedi. Sultan Hüseyin de Muzafferîler ile olan mücadelelerin son bulması adına Dilşad Hatun’u Zeynel Abidin’e verdi. Böylece Muzafferîler ile olan ilişkiler düzeltilmiş oldu.⁴¹ Yine Toga Timurlu Emir Veli ile olan siyasî anlaşmazlıklar da evlilik yolu ile ortadan kaldırıldı. Şeyh Üveys’in ölümüyle Irak-ı Acem ve Azerbaycan’daki siyasî istikrarsızlığı gören Emir Veli, bölgeye yönelse de Celâyirliye karşı koyamayacağını anlayıp barış istedi ve kendi kızını Sultan Hüseyin’e vereceğini bildirdi. Sultan Hüseyin bir düğün alayını görevlendirerek Emir’in kızını Mazenderan’dan getirtti. Kızın çok güzel olmamasından ötürü fazla ilgi göstermese de Rey şehrini babası Emir’e verdi. Böylece Sultan Hüseyin, Emir’in saldırılarını ve düşmanlıklarını bu yolla ortadan kaldırmış oldu.⁴²

Taht kavgaları ve kardeşler arasındaki mücadelelerde Celâyirli hatunlar, arabulucuk sıfatıyla da önemli roller üstlenebiliyorlardı. Nitekim Sultan Hüseyin’i tahttan indirerek Celâyirliğin başına geçmek isteyen Sultan Ahmed Celâyir, kardeşini ortadan kaldırabilmek için Tebriz’den hareketle kendisine ikta edilen Erdebil’e gidip etrafına asker toplamayı planladı. Sultan Hüseyin, kardeşinin Erdebil’e gidiş sebebini anlayınca teyzeleri ve Sultan Ahmed Celâyir’in sütanesi olan Vefâ Kutluk Hatun’u vazifelerinden peşinden gitmesini ve onun Erdebil’e gitme niyetinden vazgeçirmesini istedi. Ancak Sultan Hüseyin’in niyetini anlayan Sultan Ahmed Celâyir, geri dönmeyerek topladığı kuvvetlerle Tebriz’e geldi ve Sultan Hüseyin’i 784 (1382-1383) tarihinde öldürtüp Celâyirli tahtını ele geçirdi.⁴³

Sultan Ahmed Celâyir de diğer Celâyirli hükümdarlar gibi evlilikler vasıtasıyla diğer devletlerle akrabalık tesis edip siyasî menfaatler elde etmeyi

⁴⁰ Ebrû, *Zeyl-i Câmîü’t-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 199; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 59; Yılmaz, *Celâyirli*, s. 159.

⁴¹ Kutbî, *Târîh-i Âl-i Muzafferî*, s. 105; Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, IV, s. 553; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 700; Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 433; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 61; Mehlika Üstündağ, *İran’ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferîler*, Ankara 2018, s. 62.

⁴² Ebrû, *Zeyl-i Câmîü’t-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 204-205; Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, III, s. 112.

⁴³ Zeyneddîn b. Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Zeyl-i Târîh-i Güzîde*, nşr. İrec Afşâr, Tahran 1372, s. 106-107 (müellif, Sultan Ahmed Celâyir’in Tebriz’den av bahanesi ile ayrıldığını söylemiştir.); Ebrû, *Zeyl-i Câmîü’t-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 221; Hândmîr, *Habîbü’s-Siyer*, III, s. 246; Kazvîni, *Lübbü’t-Tevârîh*, s. 260; Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 461; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 66-67.

amaçladı. Şehzadeliği ve saltanatının ilk yıllarında Kara Koyunlular ile akrabalık tesis etmek amacıyla Kara Mehmed'in kızı ile evlendi.⁴⁴ Buna mukabil Sultan Ahmed Celâyir'in de bir kızı Kara Mehmed ile evliydi.⁴⁵ Sultan Ahmed Celâyir, benzer bir akrabalığı da Memlûklü Devleti ile kurdu. Emir Timur'un Bağdad'ı ele geçirmesi üzerine kaçarak Mısır'a sığınan Sultan Ahmed Celâyir, Sultan Berkuk tarafından oldukça sıcak karşılandı. Hem Sultan Ahmed Celâyir hem de Sultan Berkuk, Emir Timur'a karşı ittifak kurmak düşüncesiyle hareket ediyorlardı. Sultan Ahmed Celâyir ayrıca Sultan Berkuk'un desteğiyle yeniden Bağdad'ı ele geçirme gayesindeydi. Bu yüzdendir ki, maiyetindeki Sultan Hüseyin'in kızı Tendü Hatun'u, Sultan Berkuk'un nikâhına verdi. Çeyiz miktarı 3000 dinar olarak belirlendi.⁴⁶ Böylece aralarındaki ittifak daha da kuvvetlendirilmiş oldu.

Siyasî evlilikler yoluyla sadece devletlerarası ilişkiler değil aynı zamanda muhalif olan emirlerle olan ilişkiler de düzene sokulabiliyordu. Bu duruma en güzel örnek olay, Sultan Ahmed Celâyir döneminde yaşanmıştır. Sultan Ahmed Celâyir'in kardeşini öldürtüp tahta çıkması, birçok devlet adamı tarafından kabul görmedi. Bu emirlerden biri de Sultaniye hâkimi Saru Adil idi. Dolayısıyla Sultan Ahmed Celâyir, evlilikler kurmak yoluyla Saru Adil'in muhalefetini kırmak ve onu hâkimiyet mücadelesinden vazgeçirmek istedi. Saru Adil'in, ordusuyla Tebriz'e yönelmesi üzerine Sultan Ahmed Celâyir, Şeyh Sadreddin Erdebilî öncülüğünde bir elçilik heyetini göndererek barış yapılmasını istedi. Bu istek olumlu karşılanınca barış yapıldı. Yapılan barışı kalıcı kılmak adına da Sultan Ahmed Celâyir, Saru Adil'in kızıyla evlendi. Buna mukabil Sultan Ahmed Celâyir, Vefâ Kutluk Hatun'u, Saru Adil'in nikâhına verdi.⁴⁷ Böylece Sultan, şimdilik Saru Adil'in Tebriz'e girmesini engellemiş oldu.

Sultan Ahmed Celâyir'in haremindeki hatunlar, kız kardeşleri ve kızları gibi Celâyirli kadınların çoğu, Emir Timur ile olan mücadelelerde esir düşmüştür. Emir Timur'un 795 (1392-1393) yılında Bağdad'a girmesi ile Sultan Ahmed Celâyir, Hille'ye kaçtı. Emir Timur, belirli sayıda bir kuvveti de Sultan Ahmed Celâyir'in

⁴⁴ Kazvîni, *Lübbü't-Tevarîh*, s. 346; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, I, Ankara 1992, s. 46; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, İstanbul 1953, s. 461; Yılmaz, *Celâyirli*, s. 235.

⁴⁵ Yılmaz, *Celâyirli*, s. 237.

⁴⁶ Takiyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk li Mârifet-i Düvelü'l-Mülûk*, V, nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut 1997, s. 352; İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2013, s. 307; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 666; en-Neccâr, *el-İrâk f'l-Ahdi'l-Celâiri*, s. 121-122; Armutlu, *Sultan Ahmet Celâyir*, s. 30; Yılmaz, *Celâyirli*, s. 237; Wing, *The Jalayirids*, s. 162.

⁴⁷ Ebrû, *Zeyl-i Câmîü't-Tevarîh-i Reşîdî*, s. 225; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 72; Yılmaz, *Celâyirli*, s. 181.

takibine gönderdi. İbac Oğlan, Celal Hamid, Osman Bahadır, Şeyh Arslan, Seyyid Hâce ve Şeyh Ali Bahadır gibi emirlerden oluşan Timurlu kuvvetleri, 1393 yılı Eylül’ünde Kerbela Çölü’nde Sultan’a yetişti. Sultan Ahmed Celâyir’in emrindeki 2000 kişilik kuvvetten 200 asker, geri dönerek Timurlu kuvvetlerini bozdular ve Sultan, kaçarak kurtulmayı başardı. Adı geçen Timurlu emirleri ise Sultan’ın kaçarken geride bırakmak zorunda kaldığı oğlu Alauddevle ile hanımlarının çoğunu ele geçirdi.⁴⁸ Benzer bir durum 803 (1400-1401) senesinde yaşandı. Emir Timur Sivas’tayken Sultan Ahmed Celâyir ve Kara Yusuf, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid’e sığınmak üzere Anadolu’ya yöneldi. Timurlu kuvvetleri onlara yetişince her ikisi de ağırlıklarını bırakarak kaçmaya başladı. Sultan Ahmed Celâyir’in kız kardeşi Dilşad Hatun ve onun haremindeki kadınların çoğu ile birlikte kızları da esir edildi.⁴⁹ Yine Sultan Ahmed Celâyir’in bir kızı da Yıldırım Bayezid’in oğlu olan Mustafa ile nişanlıydı. Ancak Ankara Savaşı sonrasında o da Bursa’da esir edildi.⁵⁰

Nahçıvan’daki Alıncak Kalesi, Celâyirli sultanların haremelerini ve hazinelerini muhafaza ettiği önemli bir kaleydi. Devlet herhangi bir saldırı veya tehdit altında kalınca harem, hazine ve ağırlıklar bu kalede korunurdu. Nitekim 795 (1392) senesinde Timur Bağdad’a hareket edince Sultan Ahmed Celâyir telaşa kapılıp şehri terk ederek Hille’ye kaçtı. Ağırlıklarını, hazinelerini ve haremmini de oğlu

⁴⁸ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Ankara 1987, s. 169-173; Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, I, nşr. Muhammed Abbâsî, Tahran 1336, s. 452-455; Ebrû, *Zeyl-i Câmîü’t-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 256; Mu’inuddin Natanzî, *Müntehabü’t-Tevârîh-i Mu’inî*, yay. Jean Aubin, Tahran 1957, s. 356-357; Hâfî, *Mücmel-i Fasihî*, III, s. 136; Hurşah b. Kubâd el-Hüseyinî, *Târih-i Kutbî*, (5. Kısım), (Mrt. Seyyid Mücâhid Hüseyin Zeydî), Yeni Delhi 1965, s. 154-156; Muhammed Yusuf Vâle İsfahân-i Kazvînî, *Huld-i Berîn* (Târih-i Timuriyân ve Türkmânân), Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1379, s. 196-197; Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların Tarihi*, VI, s. 86; Abdülhüseyin Nevâyî, *Esnâd ve Mukâtebât-ı Târih-i İrân* (ez Timûr tâ Şâh İsmâ’il), Tahran 1302, s. 64; Beyânî, *Târih-i Âl-i Celâyir*, s. 92 (yazar, esir edilenler arasında Dilşad Hatun’un da olduğunu belirtmiştir.); W. Barthold, “Ahmed Celâyir”, *İA*, I, Eskişehir 2001, s. 182.

⁴⁹ Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, II, nşr. Muhammed Abbâsî, Tahran 1336, s. 196; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü’s-Safâ*, VI, s. 353; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 669; Nevâyî, *Esnâd ve Mukâtebât*, s. 64; Sümer, *Kara Koyunlular*, I, s. 62; Yaşar Yücel, *Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları* (1393-1402), Ankara 1989, s. 127-128; Yaşar Yücel, “Timur Tarihine Dair Araştırmalar”, *Belleten*, XLII/106, Nisan 1978, s. 294; Armutlu, *Sultan Ahmet Celâyir*, s. 32; Ahmet Toksoy, *Karazdan Otlukbeline Savaşlar*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1998, s. 163.

⁵⁰ Yezdî, *Zafernâme*, II, s. 324; Mîrhând, *Ravzatü’s-Safâ*, VI, s. 419; Hândmîr, *Habîbü’s-Siyer*, III, s. 511; el-Hüseyinî, *Târih-i Kutbî*, s. 235; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 2011, s. 316; Mustafa Çağhan Keskin, “Çağdaş Kaynaklarda Ankara Savaşı Sonrası Bursa Sarayı’nın Yağmalanması”, *Belleten*, LXXVIII/283, 2014, s. 896-897.

Tahir ile birlikte Alıncak Kalesi'ne gönderdi.⁵¹ Önemli bir sığınak olan ve Timurlular tarafından 12 yıl boyunca kuşatılıp alınamayan Alıncak Kalesi'nin Timurlular tarafından ele geçirilmesi, Sultan Ahmed Celâyir'in eşinin gizli bir ilişkisi sonucunda oldu. Şöyle ki, kale Emir Altun adında Celâyirli bir komutan tarafından idare ediliyordu. Emir Altun'un fitne fücür bir kardeşi vardı. Onun Sultan Ahmed Celâyir'in karısı ve dolayısıyla Tahir'in de annesiyle gayri meşru bir ilişkisi vardı. Bu durumdan haberdar olan Tahir, Emir Altun'un kalede olmadığı bir zamanda her ikisini de öldürdü. Emir Altun kaleye dönünce kardeşinin cesedi surlardan atıldı ve kardeşinin yaptıkları yüzüne söylenerek kalenin içine girmesine izin verilmedi. Emir Altun, kardeşinin yaptığının ahlak dışı olduğunu, onun günah işleyip suçunun bedelini ödediğini ancak kendisinin daima Celâyirli hanedanına sadık kaldığını söyleyerek içeri girmek istemişse de intikam almak isteyebileceği ihtimalinden ötürü isteği geri çevrildi. Onun kaleden ayrılması, Alıncak Kalesi'nin savunulmasını güçleştirdi. Bu olaydan sonra Tahir'in de kalede kalması güç hale geldi. Kadınların namus ve iffetlerini koruyamadığı gibi bazı genç ve orta yaşlı kadınların namuslarına hanel getirmesinden ötürü de kadınlar tarafından nefret edilen biri haline geldi. Asker sayısı da azaldığı için kendi adamlarını ve babasının emirlerini de yanına alarak kaleden kaçtı.⁵² Böylece Timur kolay bir şekilde kaleyi ele geçirmiş oldu.

Celâyirli'lerde siyasî açıdan en güçlü kadın, Tendü Hatun olmuştur. Daha önce de bahsedildiği üzere Tendü Hatun, Mısır'da, Sultan Berkuk ile evlenmişti. Bir süre sonra Tendü Hatun, Bağdad'a döndü ve amcası olan Şeyh Ali'nin oğlu Şah Veled ile evlendi.⁵³

Tendü Hatun'un saltanatı ele geçirme ve devleti idare etme gibi siyasî faaliyetleri, Sultan Ahmed Celâyir'in, Kara Koyunlu beyi Kara Yusuf'a yenilmesi ve öldürüldüğü şayialarının Bağdad'a ulaşmasıyla başladı. Sultan Ahmed Celâyir, Tebriz seferine çıkarken Bağdad'ın idaresini Celâyir hanedanının damadı ve aynı zamanda sultanın memluku olan Emir Bahşayış'a bırakmıştı. Sultanın öldüğü

⁵¹ İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2012; s. 104-105; Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların Tarihi*, VI, s. 86; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 90.

⁵² İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, s. 107-110; Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların Tarihi*, VI, s. 86-87; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 90-91; Rehim Reisniyâ, *Târîh-i Umûmî Mintkâ-i Şirvân (Der Ahdi Şirvanşâhiyân)*, Tahran 2001, s. 95-96; Metanet Aziz Aliyeva, "Emir Timur'u Şaşırtan Azerbaycan'daki Elince Kalesi", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 191; Erol Kürkçüoğlu, *Nağçevan Tarihi (V-XV. Yüzyıllar)*, Erzurum 2007, s. 81-82.

⁵³ Şihâbuddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdü'r-Reşîd el-Hâfî Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungurî*, II, nşr. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevâdî, Tahran 1372, s. 965; el-Azzâvî, *Târîhu'l-İrâk*, s. 313; Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1965, s. 139.

şayiası Bağdad'a ulaşınca başta Tendü Hatun olmak üzere Şeyh Ali taraftarları, Şeyh Üveys'in vasiyeti gereğince ve daha önce de buraların idaresinin Şeyh Ali de olmasından hareketle Celâyirli tahtının Şeyh Ali'nin oğlu ve Tendü Hatun'un eşi Şah Veled'in hakkı olduğunu savunup onu tahta çıkarmak istediler. Ancak Tendü Hatun'un saltanattaki bu ilk girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Nitekim Emir Bahşayış, Sultan Ahmed Celâyir'in ölümünün henüz netleşmediğini söyleyerek onun adına hutbe okutup şehri idare etmeye devam etti.⁵⁴

Sultan Ahmed Celâyir'e, Kara Yusuf tarafından öldürülmeden önce Irak-ı Arab ve Bağdad'ın yönetimini Kara Yusuf'un oğlu Şah Muhammed'e bıraktığına dair bir yarlık yazdırılmıştı. Bundan hareketle Şah Muhammed, Bağdad'ın idaresini eline almak için şehre geldiğinde Tendü Hatun ve Emir Bahşayış şehri teslim etmedi. Tendü Hatun, Sekiz ay boyunca şehri Şah Muhammed'e karşı savundu ve Şah Muhammed bu kuşatmadan bir netice alamadı. Böylece şehrin idaresi, Tendü Hatun sayesinde Celâyirilerde kaldı.⁵⁵

Eşini sultan ilan etmekten vazgeçmeyen Tendü Hatun, Şah Muhammed meselesini çözüme kavuşturduktan hemen sonra Şah Veled'i sultan ilan etti. 813 (1410-1411) yılının sonlarında Abdurrahman ibn Molla adlı emir, Sultan Ahmed Celâyir'in ölmediği şayiasını yayarak isyan etti ve Bağdad idaresini ele geçirdi. Ancak eşi adına saltanatı ele geçirmek isteyen Tendü Hatun, Şah Veled'i sultan ilan edebilmek için Emir Bahşayış ve diğer muhalif isimleri öldürtüp kocası adına devleti idare etmeye başladı. Bağdad'da artık hutbeler Şah Veled adına okunuyor olsa da devleti artık Tendü Hatun yönetiyordu.⁵⁶

Güzel ve bir o kadar da siyaseten zeki olan Tendü Hatun'un, Şah Veled adına devleti idare etmesi uzun soluklu olmadı. Nitekim Şah Veled'in, Sultan Ahmed Celâyir ile birlikte Tebriz'de öldürüldüğü kesinleşince Tendü Hatun bu defa Şah Veled'den olma oğlu Şah Mahmud'u tahta çıkardı. Şah Mahmud'un yaşça küçük olması, Tendü Hatun'un devlet idaresini yeniden elinde tutmasını sağladı. Ancak Tendü Hatun'un idaresini kabullenmeyen büyük bir muhalif kesim vardı. Dolayısıyla bu kesim, Şah Mahmud üzerinden devleti idare eden Tendü Hatun'u bertaraf etmek istiyordu. Bundan hareketle Bağdad'da yeniden Sultan Ahmed Celâyir'in yaşadığı dedikoduları yayılmaya başladı. Tendü Hatun, Bağdad'daki

⁵⁴ el-Azzâvî, *Târîhu'l-Irâk*, II, s. 309; Yılmaz, *Celayirliler*, s. 240-241.

⁵⁵ Abdullah b. Fethullah el-Bağdâdî el-Çiyâsî, *Târîhu'l-Çiyâsî*, nşr. Marianne Schmidt Dumont, Freiburg 1970, s. 4; el-Azzâvî, *Târîhu'l-Irâk*, II, s. 309-310; Üçok, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, s. 141; Sümer, *Kara Koyunlular*, I, s. 89; Yılmaz, *Celayirliler*, s. 241.

⁵⁶ Şihâbuddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdü'r-Reşîd el-Hâfî Hâfız-i Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungurî*, I, nşr. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevâdî, Tahran 1372, s. 447; el-Çiyâsî, *Târîhu'l-Çiyâsî*, s. 4; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 678; Yılmaz, *Celayirliler*, s. 241.

yaşanan bu gelişmeleri dikkate alarak artık Bağdad idaresinde kalamayacağına hükmedip oğlu Şah Mahmud ile şehirden kaçmayı planladı. Sultan Ahmed'in hâlâ hayatta olduğunu, uygun bir zamanda gizlendiği yerden çıkarak şehre gelip idareyi yeniden ele alacağını söyleyip şehrin donatılmasını istedi. Üç gün boyunca Bağdad'ın donatılması için çalışıldı ve Sultan Ahmed Celâyir'in gelişi beklendi. Üç günün sonunda Tendü Hatun, herkesin eğlencede olduğu bir vakitte oğullarını, mallarını ve hazinelerini alarak gemiyle önce Vasıt'a, ardından Şuster'e gitti.⁵⁷

Devlet merkezini Şuster'e taşıyan Tendü Hatun, Şah Mahmud adına devleti buradan idare etmeye başladı. Ancak 819 (1416) senesine gelindiğinde o, oğlu Şah Mahmud'u sebebi bilinmeyen bir nedenden ötürü öldürterek yerine diğer oğlu olan II. Üveys'i tahta çıkarttı. II. Üveys'in de kardeşi Şah Mahmud gibi devlet idaresinde sözü geçmiyordu. Nitekim devlet idaresi tamamen annesi Tendü Hatun'un elinde kalmaya devam etti.⁵⁸

Tendü Hatun, Şuster'de elindeki topraklarla da yetinmemiştir. O, hâkimiyet sahasını genişletmek gibi amaçlar da güttü. Nitekim 820 (1417-1418) senesinde Basra'yı alarak diğer oğlu olan Şah Muhammed'in idaresine verdi. Ardından da Havize ve Vasıt'ı aldı. Bundan böyle minberlerde onun adına hutbe okunuyor, onun adına sikke kesiliyordu. Bu durum Tendü Hatun'un 822 (1419-1420) senesinde ölümüne kadar devam etti.⁵⁹

Eşi Şah Veled adına ülke idaresini üstlenen ve onun ölümünden sonra Şah Veled'den olma oğulları Şah Mahmud ve II. Üveys zamanında da ülkenin tek hâkimi olan Tendü Hatun, Celâyirîlilerin siyasî hayatında önemli roller oynadı. II. Üveys, ancak annesinin ölümünden sonra devlet idaresini kendi eline alabilecekti.

⁵⁷ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungurî*, I, s. 448-448; el-Ğiyâsî, *Târîhü'l-Ğiyâsî*, s. 4; Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 678-679; el-Azzâvî, *Târîhu'l-İrâk*, II, s. 309-310; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 109; Üçok, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, s. 141; Sümer, *Kara Koyunlular*, I, s. 89; Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 242. Tendü Hatun'un şehri terk etmesi, Bağdad'ın Kara Koyunluların eline geçmesine neden olmuştur. Nitekim Tendü Hatun'un ağırlıklarıyla birlikte kaçtığı anlayan Bağdad halkı arasında kargaşa yaşandı. Bağdad ileri gelenleri, Bakuba'ya çekilmiş olan Kara Yusuf'un oğlu Şah Muhammed'e giderek onu şehre davet ettiler. Şah Muhammed de 814 (1411-1412) senesi Muharrem ayının 5'inde Bağdad'a girerek şehri aldı. Bkz. Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungurî*, I, s. 448-448; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, VI, s. 583; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 578; Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl*, s. 464; Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, s. 109; Sümer, *Kara Koyunlular*, I, s. 89.

⁵⁸ Üçok, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, s. 142; V. Minorsky, "Üveys II", *İA*, XIII, Eskişehir 2001, s. 135; Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 245.

⁵⁹ el-Azzâvî, *Târîhu'l-İrâk*, II, s. 313; Üçok, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, s. 143; Yılmaz, *Celâyirîliler*, s. 245.

SONUÇ

Moğol devletlerinin idarî ve askerî kadrolarında bulunan Celâyir kabilesi emirleri, devlet yönetimlerinde etkin rol alabilmek için Moğol hanedan ailelerinden kız alıp vermeyi bir siyaset haline getirmişlerdi. Bu sayede Celâyirli emirler, Moğol yönetimlerinde kendilerine yer edinebildiler. Bu durum, bağımsız bir Celâyirli Devleti'nin kurulmasına kadar devam etti. İlhanlıların son kudretli hükümdarı olan Ebu Said zamanında bilhassa Bağdad Hatun'un devlet idaresindeki etkin nüfuzu sayesinde Celâyir ailesi, İlhanlılar siyasetinde daha fazla yer aldı. Ebu Said'in ölümü üzerine de bu nüfuzu kullanan Şeyh Hasan, İlhanlı saltanat mücadelelerine müdahil olup devlet yönetimini kontrol altına aldı ve 1340 yılında bağımsız Celâyirli Devleti'ni kurdu.

Celâyirli hanedanı bünyesindeki kadınlar, günlerini daha çok vakıflar ve hayır kurumları ile ilgilenmekle, dönemin önde gelen şâir, edip ve sanatçılarıyla yaptıkları şiir, edebiyat, sanat meclisleriyle geçirirlerdi. Ancak Moğol idarelerindeki kabile sürecinden, Celâyirli Devleti'nin yıkılışına kadar bilhassa Bağdad Hatun, Dilşad Hatun ve Tendü Hatun devlet siyasetinde de etkin rol aldılar.

Oldukça güzel ve zeki olan Celâyirli hatunlar, bazen tek başına siyasî, askerî ve idarî kararlar alabiliyor veya alınmış olan kararları bozabiliyordu. Hem hükümdarlar nezdinde hem de devlet erkânı üzerinde nüfuz sahibi olan hatunlar, eşleri seferde iken dâhili işleri yürütüyor ve devlet idaresini üstleniyordu. Emirler, yeri geldikçe belirli konuları onlarla müzakere edip onların görüşlerini alıyordu. Belirli kişilere belirli bölgelerin iktâsını verebilen hatunlar adına, zaman zaman ülkenin dört bir yanına gönderilen yarlıklar çıkıyordu.

Belirli dönemlerde devlet yönetimini tamamen ele geçirebilen Celâyirli hatunlar, hükümdar seçimlerinde de etkin rol oynardı. Şehzadeleri adına devleti yönetme hırsı yüzünden onları öldürtebiliyor ve bir diğerini tahta çıkarıp onun adına devleti yönetebiliyordu. Yine şehzadeler arasında yaşanan taht mücadelelerinde arabulucuk yapabiliyor, onların hükümdar nezdinde affedilmeleri için de şefaataçı olabiliyordu.

Sadece merkezî yönetimlerde değil, yerel yönetimlerde de kadınlar gerektiğinde siyasî, askerî ve idarî meselelerde rol oynayabiliyordu. Bölge hâkimlerinin veya emirlerin olmadığı zamanlarda onların eşleri, saldırılara karşı askerî vazifeleri yerine getiriyor ve siyasî kararlar alabiliyordu.

Çoğu Celâyirli hükümdar zamanında siyasî evlilikler kurularak devletlerarası ilişkiler bu sayede düzene sokuluyordu. Bazen ortak düşmana karşı müttefiklik

için tesis edilen evlilikler, bazen de yerel muhalif devlet adamlarının itaatini kazanmak amaçlı yapılıyordu.

Siyasî mücadeleler ve sonucunda yapılan muharebelerde Celâyirli kadınların birçoğu esir olmuştur. Bilhassa Sultan Ahmed Celâyir'in haremindeki kadınlar, kızları ve kız kardeşleri, Timurlular ile yapılan mücadelelerde esir edilmiş ve Semerkand'a götürülmüştür.

KAYNAKÇA

- Aliyeva, Metanet Aziz, "Emir Timur'u Şaşkırtan Azerbaycan'daki Elince Kalesi", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, (Abdolvahap Kara-Ömer İşbilir), Doğukütüphanesi yay., İstanbul 2007, s. 189-192.
- Armutlu, Sadık, *Sultan Ahmet Celâyir (Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1990.
- Âştîyânî, Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğûl ez Hamle-i Çengîz tâ Teşkil-i Devlet-i Teymûrî*, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1388.
- Atalay, Mehmet, "Zahîr-i Fâyâyî", *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 87-88.
- Babinger, Franz, "Safiyeddin", *İA*, X, MEB yay., Eskişehir 2001, s. 64-65.
- Bakıxanov, Abbaskuli, *Gülüstan-i İrem*, Bakı 1951.
- Barthold, W., "Ahmed Celâyir", *İA*, I, MEB yay., Eskişehir 2001, s. 182.
- Benâketî, Fahrüddîn Ebû Süleyman b. Tâcuddîn, *Ravzatu Evlâu'l-Elbâb fi Mârifeti't-Tevârih ve'l-Ensâb*, nşr. Câ'fer Şî'âr, Tahran 1348.
- Beyânî, Şîrîn, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, TTK yay., Ankara 2015.
- Beyânî, Şîrîn, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran 1093.
- Boyle, John Andrew, "Dynastic and Political History of the Il-khans", *The Cambridge History of Iran*, V, Cambridge 1968, s. 303-421.
- Browne, Edward G., *A Literary History of Persia*, III, Cambridge 1928.
- Dalkesen, Nilgün, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus yay., Ankara 2011, s. 532-568.
- Deguignes, Joseph, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Garbî Tatarların Târîh-i Umûmîsi*, VI, trc. Hüseyin Câhid Yalçın, İstanbul 1924.
- Hâfız-i Ebrû, Şihâbuddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdü'r-Reşîd el-Hâfî, *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungurî*, I-II, nşr. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevâdî, Tahran 1372.
- Ebrû, Şihâbuddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdü'r-Reşîd el-Hâfî Hâfız-i, *Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşîdî*, nşr. Hânabâ Beyânî, Tahran 1317.
- Ekici, Kansu, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamânı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2012.
- el-Azzâvî, Abbâs, *Târîhu'l-İrâk Beynel İhtilâleyin*, II, Bağdat 1936.
- el-Eherî, Ebûbekr el-Kutbî, *Târîh-i Şeyh Uveys*, nşr. J. B. Van Loon, Lahey 1954.
- el-Ğiyâsî, Abdullah b. Fethullah el-Bağdâdî, *Târîhü'l-Ğiyâsî*, nşr. Marianne Schmidt Dumont, Freiburg 1970.
- el-Hüseynî, Hurşah b. Kubâd, *Târîh-i Kutbî*, (5. Kısım), (Mrt. Seyyid Mücâhid Hüseyin Zeydî), Câmiat-ü Milliye-i İslâmiyye, Yeni Delhi 1965.
- el-Kâşânî, Ebu'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed, *Târîh-i Olcâytû*, nşr. Mehîn Hambly, Tahran 1348.
- el-Makrîzî, Takiyyüddîn Ahmed b. Ali, *Kitâbu's-Sulûk li Mârifet-i Düvelü'l-Mülûk*, III, V, nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut 1997.
- en-Neccâr, Rağd Abdülkerîm Ahmed, *el-İrâk fi'l-Ahdî'l-Celâirî 740-814 h./ 1339-1411 m. (Dirâset fi'l-Evdâi's-Siyâse)*, Musul 1434h./ 2013m.

- Fazlullah, Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK yay., Ankara 2013.
- Ğanî, Kâsım, *Târîh-i Asr-ı Hâfız*, Tahran 1383.
- Hâfî, Fasîh Ahmed b. Celâleddîn Muhammed, *Mücmel-i Fasîhî*, III, nşr. Mahmûd Ferruh, Kitâbfurûş-i Bâstân, Meşhed 1239.
- Hândmîr, Ğiyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî, *Düsturu'l-Vüzerâ*, nşr. Saîd Nefisî, Tahran 1317.
- Hândmîr, Ğiyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, III, nşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Tahran 1362.
- Howorth, Henry H., *History of the Mongols (From the 9th to the 19th Century)*, III, London 1880.
- Huart, Clement, *Histoire de Bagdad*, Paris 1901.
- İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, çev. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2012.
- İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi yay., İstanbul 2015.
- İbn Bezzâz, *Safvatu's-Safâ*, nşr. Gulâ-mirzâ Tabâtabâi Meccid, Dânişgâh-ı Azâdî İslâmî, Tebriz 1373.
- İbni Tagnberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2013.
- Kazvîni, Kâdî Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihân-ârâ*, nşr. Mücteba Mînovî, Tahran 1343.
- Kazvîni, Muhammed Yusuf Vâle İsfahân-i, *Huld-i Berîn (Târîh-i Timuriyân ve Türkmânân)*, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1379.
- Kazvîni, Muhammed, "Hâfız u Sultân Ahmed Celâyir", *Mecelle-i Yâdigâr*, 1/1, Tahran 1323, s. 7-12.
- Kazvîni, Yahya b. Abdullatîf, *Lübbü't-Tevârih*, İntişârât-ı Bunyâd û Gûyâ, Tahran 1363.
- Kazvîni, Zeyneddîn b. Hamdullah Müstevfî, *Zeyl-i Târîh-i Güzîde*, nşr. İrec Afşâr, Tahran 1372.
- Keskin, Mustafa Çağhan, "Çağdaş Kaynaklarda Ankara Savaşı Sonrası Bursa Sarayı'nun Yağmalanması", *Belleten*, LXXVIII/283, TTK yay., Aralık 2014, s. 891-906.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, I, İstanbul 1953.
- Konukçu, Enver, "Bağdat Hatun", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 444.
- Kutbî, Mahmûd, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1364.
- Kürkçüoğlu, Erol, *Nahçevan Tarihi (V-XV. Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı yay., Erzurum 2007.
- Loon, J. B. Van, *Ta'rih-i Shaikh Uwais (History of Shaikh Uwais)*, Lahey 1954.
- Minorsky, V., "Üveys II", *İA*, XIII, MEB yay., Eskişehir 2001, s. 135.
- Minorsky, V., "Üveys", *İA*, XIII, Eskişehir 2001, s. 133-135.
- Mîrhând, Muhammed Seyyid Burhâneddîn Hândşâh Belhî, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, IV-VI, nşr. Abbâs Pervîz, Tahran 1339.
- Murteza, Nazmi-zâde, *Gülşen-i Hulefâ*, haz. Mehmet Karataş, TTK yay., Ankara 2014.
- Nahcevânî, Muhammed b. Hindûşâh, *Düsturu'l-Kâtib fi Tâyi'ni'l-Merâtib*, II, nşr. Abdülkerim Ali Oğlu Alizâde, Moskova 1976.
- Natanzî, Mu'inuddîn, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'inî*, yay. Jean Aubin, Kitâbfurûş-i Hayyâm, Tahran 1957.

- Nevâî, Abdülhüseyn, *Esnâd ve Mukâtebât-ı Târîh-i İrân (ez Tîmûr tâ Şâh İsmâ'îl)*, Tahran 1302.
- Nicola, Bruno de, *Women in Mongol Iran (The Khatuns, 1206-1335)*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017.
- Öngören, Reşat, Safiyyüddîn-i Erdebîlî, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 476-478.
- Reisniyâ, Rehim, *Târîh-i Umûmî Muntkâ-i Şirvân (Der Ahdi Şirvanşâhiyân)*, Tahran 2001.
- Savory, R. M., "Baghdad Khatun", *EI²*, I, Leiden 1986, s. 908-909.
- Semerkindî, Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ (Şair Tezkireleri)*, çev. Necati Lugal, Pinhan yay., İstanbul 2011.
- Semerkindî, Kemaluddîn Abdurrezzâk, *Matlau's-Sâdeyn ve Mecmau'l-Bahreyn*, I, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1372.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK yay., Ankara 2011.
- Spuler, Bertold, *Târîh-i Moğûl der İrân*, Frs Trc. Mahmûd Mîr Âfîtab, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1392.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I/1969, TTK yay., Ankara 1970, s. 1-149.
- Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, I, TTK yay., Ankara 1992.
- Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I, İstanbul 1999.
- Şabânkâreî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Mecmau'l-Ensâb*, nşr. Mîr Hâşim-i Muhaddis, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1362.
- Şah, Serap, *Safoetü's-Safa'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri Cilt I*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- Şahinoğlu, M. Nazif, "Zahîr-i Fâryâbî", *İA*, XIII, MEB yay., Eskişehir 2001, s. 451-455.
- Şâmî, Nizamüddin, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK yay., Ankara 1987.
- Toksoy, Ahmet, *Karazdan Otlukbeline Savaşlar*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1998.
- Tuysuz, Cem, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK yay., Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, TTK yay., Ankara 2011.
- Üçok, Bahriye, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, TTK yay., Ankara 1965.
- Ürekli, Muzaffer, "Celâyirîler", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 264-265.
- Ustündağ, Mehlika, *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferîler*, İraniyat Yayınları, Ankara 2018.
- Wing, Patrick, *The Jalayirids (Dynastic State Formation in the Mongol Middle East)*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2016.
- Yezdî, Şerefüddîn Alî, *Zafernâme*, I-II, nşr. Muhammed Abbâsî, Tahran 1336.
- Yılmaz, Bülent, *Celayirîler (Kabile-Devlet)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002.
- Yınanç, Mükrimin Halil, "Celâyir", *İA*, III, MEB yay., Eskişehir 2001, s. 64-65.
- Yuvalı, Abdülkadir, "Hasan-ı Büzürg", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 311-312.
- Yücel, Yaşar, "Timur Tarihine Dair Araştırmalar", *Belleten*, XLII/106, Nisan 1978, s. 239-299.

Yücel, Yaşar, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK yay., Ankara 1989.

